

Όταν η φροντίδα των ‘σημαντικών άλλων’ γίνεται υποχρέωση ζωής: Μια μελέτη περίπτωσης

Μαρία Μουδάτσου^{1,2*} Αρετή Σταυροπούλου^{2,3} Σοφία Κουκούλη^{1,2}

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη περίπτωσης περιγράφει την ιστορία της Ελένης. Μιας νέας γυναίκας που λόγω των προβλημάτων ψυχικής υγείας των γονιών της, από πολύ μικρή η ίδια ανέλαβε τον ρόλο του γονικού παιδιού. Εγκλωβισμένη σε αυτό τον ρόλο, φροντίζει όλους τους ανθρώπους με τους οποίους έρχεται σε στενή επαφή, χωρίς να μπορεί να έχει επαφή με τις δικές της ανάγκες, επιθυμίες και προτεραιότητες. Ακολουθεί την πορεία του χρέους και της προσφοράς και νιώθει ότι δεν μπορεί να ξεφύγει από αυτόν τον δρόμο. Δεν έχει καν την πολυτέλεια να ζητήσει ξεκούραση. Η αποκορύφωση έρχεται με την ασθένεια με καρκίνο του συντρόφου της, τον οποίο φροντίζει, μαζί με τους γονείς του, για περίπου τέσσερα έτη, με συνεχή επιδείνωση της υγείας του. Ωσπου, μέσα από την θεραπεία της αποφασίζει η ίδια να αφηγηθεί τα συναισθήματα της και την σχέση με τους γονείς της που την ώθησαν να υιοθετήσει τον ρόλο του φροντιστή. Η θεραπεία για αυτή είναι ένα ταξίδι, που της δίνει το μέτρο που χρειάζεται να ξετυλίξει για να φτάσει μέχρι τον δικό της λαβύρινθο, να δει κατάματα ό,τι την έχει φυλακίσει και την εμποδίζει να σχετίζεται ισότιμα με τους ανθρώπους γύρω της και να μπορεί να γεύεται την χαρά, χωρίς τύψεις και ενοχές.

Λέξεις κλειδιά: γονικό παιδί, υποχρεωτική φροντίδα, αφηγηματική προσέγγιση

¹ Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Σχολή Επιστημών Υγείας, Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο, 71410, Ηράκλειο Κρήτης

² Εργαστήριο Διεπιστημονικής Προσέγγισης για την ποιότητα ζωής, (Quality of Life Lab), Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο, 71410, Ηράκλειο Κρήτης

³ Τμήμα Νοσηλευτικής, Σχολή Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, 12243 Αθήνα, Αττική

* Συγγραφέας Αναφοράς: moudatsoum@hmu.gr moudatsoum@yahoo.gr

Εισαγωγή:

Φροντίδα είναι η παροχή βοήθειας σε ανθρώπους που βρίσκονται σε ανάγκη. Η φροντίδα προσλαμβάνει πολλές και διαφορετικές μορφές (συναισθηματική, ηθική και υλική υποστήριξη) και ποικίλει ως προς τη διάρκεια παροχής της (εφάπαξ ή συνεχόμενη) και τους ανθρώπους προς τους οποίους παρέχεται (συγγενείς, στενοί φίλοι, ή και άτομα με τα οποία δεν προϋπήρχε κάποιας μορφής σχέση). Υπάρχουν διάφορες θεωρίες που εξηγούν γιατί οι άνθρωποι δίνουν και λαμβάνουν φροντίδα (Conterberry & Gillath, 2012). Η υποχρεωτική φροντίδα (compulsory caregiving) είναι είδος προσκόλλησης ενηλίκων όπου το άτομο επικεντρώνεται κυρίως στην παροχή φροντίδας στον σημαντικό άλλο και όχι στη λήψη της. Η αναπτυξιακή αιτιολογία αυτού του τρόπου του «σχετίζεσθαι» προέρχεται από την αντιστροφή της ιεραρχίας στη σχέση γονιών παιδιών στην οικογένεια (West, 1991, Lapsley et al. 2000).

Η γονεοποίηση (parentification) είναι η κατάσταση εκείνη κατά την οποία υπάρχει αναστροφή των ρόλων στην οικογένεια και τα παιδιά αναλαμβάνουν γονικές υποχρεώσεις χωρίς να δίνουν σημασία στις ατομικές τους ανάγκες και δυνατότητες (Vulliez – Coady et al. 2016, Macfie et al. 2015, Nurwianti et. al.2018). Οι γονείς από την πλευρά τους, ενώ δεν μπορούν να παρέχουν βοήθεια οι ίδιοι στα παιδιά τους, όμως έχουν την απαίτηση τα παιδιά τους να τους φροντίζουν και να τους στηρίζουν (Lapsley et al. 2000). Επιδιώκουν συναισθηματική και κάθε είδους υποστήριξη από το παιδί τους, ως απόρροια της διαγενεακής μεταβίβασης και του προτύπου της σχέσης με τους δικούς τους γονείς. Η αντιστροφή ρόλου έρχεται σε αντιδιαστολή με τον ρόλο του υπερπροστατευτικού γονιού (Meier et al. 2014, Issari & Karagianni, 2013). Σε αυτή την περίπτωση τα γονεϊκά παιδιά, ως ενήλικες πλέον, σύμφωνα με τον Bowlby, 1979, έχουν ως μόνο τρόπο συναισθηματικής συσχέτισης στις στενές τους σχέσεις, τη φροντίδα και δεν μπορούν να φροντιστούν από τους άλλους, παρά μόνο αν οι ίδιοι φροντίσουν τον εαυτό τους.

Όταν τα παιδιά, μέσα στην οικογένεια, αναλαμβάνουν ρόλους που δεν αντιστοιχούν στο αναπτυξιακό στάδιο που βρίσκονται αυτό έχει έντονες ψυχολογικές επιπτώσεις για εκείνα (Meier et al. 2014), συνέπειες στη συμπεριφορά τους και στις σχέσεις που διαμορφώνουν στο μέλλον (Bourassa, 2010, Lapsley et al. 2000). Η θεωρία του δεσμού υποστηρίζει ότι οι πρώιμες εμπειρίες των παιδιών με τους φροντιστές τους επηρεάζει το είδος της σχέσης που θα διαμορφώσουν ως ενήλικες (Bowlby 1988, Bowlby 1979, Armoutlier, 2013). Η αναστροφή ρόλου στην οικογένεια, οδηγεί τα παιδιά ως ενήλικες να επιλέξουν συντρόφους όπου θα έχουν τον ρόλο του φροντιστή, και θα επιδιώκουν να αναπαραγάγουν το είδος της σχέσης φροντιστή και φροντιζόμενου, που είχαν και στην πατρική τους οικογένεια (Meier et al. 2014).

Παρουσίαση περιστατικού:

Η Ελένη ήρθε σε εμένα, μετά από την παρότρυνση μιας φίλης της, που ήδη παρακολουθούσα. Είναι 38 ετών. Αρραβωνιασμένη και ο σύντροφος της πριν τέσσερα χρόνια είχε διαγνωστεί με καρκίνο. Μένει στο Ηράκλειο αλλά είναι από κάποιο χωριό της Βόρειας Ελλάδας. Η πατρική της οικογένεια αποτελείται από τους δυο γονείς της και δύο μικρότερους αδελφούς, εκ των οποίων ο ένας είναι παντρεμένος με δυο μικρά παιδιά και ο άλλος ζει μόνιμα στο εξωτερικό. Η σχέση με τα αδέρφια της είναι πολύ καλή και διατηρούν συχνή επαφή.

Οι γονείς της περιγράφονται σαν άτομα που πάντα είχαν μεταξύ τους συγκρουσιακή σχέση. Ο πατέρας της έχει διαγνωσθεί με ψυχωσική συνδρομή (Madianos, 2019) και η μητέρα της με κατάθλιψη (Black & Andreassen, 2014). Ζουν στο ίδιο σπίτι, αλλά στην ουσία δεν έχουν καμιά επαφή μεταξύ τους. Η ίδια θεωρεί ότι οι γονείς της θα έπρεπε να είχαν χωρίσει από πολύ νέοι. Αλλά και στην παρούσα χρονική στιγμή να το έκαναν θεωρεί ότι θα ήταν καλύτερο.

Η Ε. είναι απόφοιτος της σχολής Τουριστικών Επαγγελματιών και ασχολείται επαγγελματικά με τον τουρισμό. Έχει μία καλή φίλη και συνάδελφο στο Ηράκλειο, αλλά όλοι της οι φίλοι, συγγενείς βρίσκονται στον τόπο καταγωγής της.

Αίτημα: Θέλει να μιλήσει όπως χαρακτηριστικά είπε. Να εκφράσει τα συναισθήματα της για την ασθένεια του συντρόφου της. Αναρωτιέται αν κάνει σωστά τα πράγματα. Αν χρειάζεται να αλλάξει κάτι στην ίδια ή στη σχέση με τον σύντροφο της. Ο σύντροφος της, δύο χρόνια, μετά τη συγκατοίκηση τους, αρρώστησε με καρκίνο του στομάχου. Το τελευταίο έτος, ο καρκίνος έκανε μετάσταση και χρειάζεται συνεχή φροντίδα. Νιώθει ότι τον αγαπάει, αλλά δεν ξέρει αν ποτέ τον είχε ερωτευτεί. Τον περιγράφει ως άτομο που την ζηλεύει πολύ. Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα στην θεραπεία μιλούσε μόνο για την φροντίδα του συντρόφου της και τις δυσκολίες που είχε η ίδια στη σχέση με την πατρική του οικογένεια.

Βιάζεται να επισημοποιήσει τη σχέση με τον σύντροφο της. Να παντρευτεί, να κάνει παιδιά. Δεν αναγνωρίζει τις δυσκολίες που δημιουργούνται στη σχέση από την ασθένεια του συντρόφου της. Δεν έχει ρόλο συντρόφου. Δεν υπάρχει ισοτιμία στη σχέση. Εκείνη έχει αναλάβει την φροντίδα του. Δεν το αντιλαμβάνεται. Όταν της ζητά η θεραπεύτρια να φανταστεί την μελλοντική της οικογένεια με τον σύντροφο της δεν μπορεί να την περιγράψει. Θεωρεί ότι ο σύντροφος της μπορεί να την βοηθήσει σε κάποιες δραστηριότητες (απλά πρακτικά θέματα) αλλά αρνείται να αντιμετωπίσει την ουσία του προβλήματος.

Εκτίμηση

Η Ελένη είχε θέση γονικού παιδιού στην πατρική της οικογένεια και έχει μάθει να μπαίνει πάντα σε ρόλους φροντιστή και όχι φροντιζόμενου. Οι γονείς της λόγω των θεμάτων ψυχικής υγείας και της κακής τους σχέσης δεν ήταν σε θέση να φροντίσουν ούτε εκείνη, αλλά ούτε και τα αδέρφια της. Αυτό την οδήγησε να αναλάβει εκείνη το ρόλο του φροντιστή στην πατρική της οικογένεια (υλικά, ηθικά και συναισθημα-

τικά), ενώ στη συνέχεια την ώθησε και στη σχέση με τον σύντροφό της να μπει σε ρόλο φροντιστή του. Επιπλέον με τον σύντροφό της δεν έχουν ερωτική σχέση. Εκείνη τον φροντίζει χωρίς η ίδια να μπορεί να φροντίζεται. Δεν το κατανοεί, αλλά όμως νιώθει ένα βάρος και μια αμφιθυμία που δεν ξέρει από πού προέρχεται. Είναι η αγωνία της να διαφοροποιηθεί από την πατρική της οικογένεια και να μάθει να οριοθετείται και στους νέους ρόλους της ενήλικης ζωής της. Αν δεν μπορέσει να κατανοήσει ότι στην ιεραρχία της πατρικής της οικογένειας η θέση της ήταν αυτής του παιδιού, δε θα μπορέσει εκ των υστέρων να μπει σε ισότιμες σχέσεις στη ζωή της. Δε θα μπορέσει να συνειδητοποιήσει το ρόλο του φροντιστή που έχει στη σχέση με τον σύντροφο της. Θα συνεχίσει να σχετίζεται μαζί του όπως έχει μάθει να το κάνει και με τους γονείς και την αδελφή της, δηλαδή μέσα από μια σχέση μονόπλευρου δοσίματος.

Θεραπεία - Τεχνικές Παρέμβασης:

Μέσα από τη διαδικασία της αφηγηματικής προσέγγισης, αρχίζει να φαίνεται το πρόβλημα ενός θεραπευόμενου, αλλά και παράλληλα οι τρόποι αναδόμησής του. Η ίδια η αφήγηση συγκροτεί το πρόβλημα, δημιουργεί εναλλακτικές αφηγήσεις, που μπορεί να δώσουν στους θεραπευόμενους εναλλακτικούς τρόπους διαχείρισης της ζωής τους (Moudatsou, 2018, Collins et al. 2017, Androutsopoulou et al. 2014, Androutsopoulou, 2013, Dallos & Vetere, 2014). Βασίζομενοι στο Γνωστικό Σύστημα αυτό-αναφοράς (Κατάκη 2010, Ζιούβας & Κατάκη, 2019), αλλά κυρίως ακολουθώντας τις αρχές της αφηγηματικής προσέγγισης (Androutsopoulou, 2005, Androutsopoulou & Bafiti, 2015) ο βασικός σκοπός της θεραπείας ήταν η θεραπευόμενη, να ξαναδηγηθεί σταδιακά την προσωπική της ιστορία, εμπλουτισμένη, κάθε φορά με νέα δεδομένα και λαμβάνοντας υπόψιν την προσωπική της εξέλιξη και πορεία σε κάθε στάδιο της θεραπείας της.

Αρχικά η Ελένη, όπως κάθε θεραπευόμενος είχε ανάγκη να αισθανθεί ασφαλής στην συνεδρία. Να νιώσει εμπιστοσύνη ότι θα «ακουστεί» (Giannoukakou, 2017, Androutsopoulou et al. 2014). Να μπορέσει να συνδεθεί με τον θεραπευτή. Ήταν σημαντικό για εκείνη να πάρει από την θεραπεία της μια επανορθωτική μορφή ασφαλής σύνδεσης, που θα της έδινε το έναυσμα να εξερευνήσει τόσο τον εσωτερικό όσο και τον εξωτερικό της κόσμο (Androutsopoulou et al. 2014, Velliez et al. 2016). Αυτό βοήθησε την Ελένη να αρχίσει να μιλάει αργά και πολύ διστακτικά στην αρχή για τη σχέση με τους 'σημαντικούς άλλους' της ζωής της. Τελευταία μίλησε για τους γονείς της.

Στη συνέχεια άρχισε να αναγνωρίζει τα θέματα, τα συναισθήματα και τους φόβους του παρελθόντος που την κράτησαν «δεμένη» και δεν της επέτρεπαν να ακούει την δική της εσωτερική φωνή. Φοβόταν πολύ. Άκουγε τις φωνές των γονιών της που της ζητούσαν να φροντίσει τόσο εκείνους όσο και τα αδέρφια της. Ένωθε ότι είχε χρέος να προσφέρει και είχε φοβερές ενοχές στην ιδέα και μόνο να αρνηθεί βοήθεια σε κάποιον δικό της. Η δική της φωνή που επιθυμούσε, που είχε ανάγκες και όνειρα δεν ακουγόταν.

Τέλος αργά αλλά σταθερά αποφάσισε να αρχίσει να διαχειρίζεται τις φωνές των γονιών της που της υπαγόρευαν

να φροντίζει και να προσφέρει αδιαμαρτύρητα. Έδωσε μάχες με τους φόβους, τα συναισθήματα και τα θέματα του παρελθόντος της (Giannoukakou, 2017). Μέσα σε όλη αυτή την πορεία πολύ βασικό ήταν να αναγνωρίσει και να αρχίσει να διαχειρίζεται τη σχέση και τον ρόλο των γονιών της στη δική της ζωή. Να δει και να ακούσει τα δικά της συναισθήματα και επιθυμίες και να αρχίζει σταδιακά να οριοθετείται σε σχέση με τους άλλους.

Στο τέλος άφησε την σχέση με τον σύντροφο της. Δεν ήταν εύκολο για εκείνη να αναγνωρίσει ότι είχε τον ρόλο του φροντιστή του τα τελευταία τέσσερα χρόνια (σχέση φροντιστή είχε και σε όλες τις προηγούμενες σχέσεις της). Της ήταν πολύ δύσκολο να αναγνωρίσει ότι δεν ήταν σύντροφοι και εραστές. Παράλληλα η κατάσταση της υγείας του επιδεινώθηκε. Όσο δεν το έβλεπε ένιωθε δυσφορία. Αισθανόταν έντονη θλίψη που δεν μπορούσε να το αναγνωρίσει. Όταν πλέον συνειδητοποίησε τον ρόλο και την θέση που έπαιρνε σε όλες τις στενές της σχέσεις, τότε κατάλαβε ότι με τον σύντροφο της την έδεναν το χρέος και οι ενοχές για την φροντίδα του και όχι ότι καλυπτόταν τα όνειρα και οι επιθυμίες της για μια συντροφική και ισότιμη ερωτική σχέση.

Καθόλη την διάρκεια της θεραπείας χρησιμοποιήθηκαν από την θεραπεύτρια διάφορες αφηγηματικές μικρό διεργασίες (θεραπευτικές δεξιότητες) όπως ανοιχτές ερωτήσεις, παράφραση, αντανάκλαση συναισθήματος, συνδέσεις και εντοπισμός αντιφάσεων προκειμένου η Ελένη να υποστηριχθεί να αποκτήσει συνοχή στην αφήγηση της προσωπικής της ιστορίας (Androutsoroulou & Bafiti, 2015).

Τα κυριότερα εργαλεία αφηγηματικής προσέγγισης που χρησιμοποιήθηκαν στην θεραπεία ήταν να περιγράψει η ίδια το πώς βλέπει τον εαυτό της και πώς την βλέπουν οι άλλοι (χαρακτηρισμός εαυτού) (Kelly, 1991, Giannoukakou, 2017, Androutsoroulou & Bafiti, 2015).

Παράλληλα, προς το τέλος της θεραπείας της, και επειδή η Ελένη δυσκολευόταν να αναγνωρίσει τον ρόλο της σε σχέση με τον σύντροφο της, η θεραπεύτρια, αξιοποίησε την τεχνική του γράμματος (Androutsoroulou, 2003, Moudatsou, 2018) και έγραψε ένα γράμμα στην Ελένη. Της περιγράφηκε ο ρόλος που είχε στη σχέση με τον σύντροφο της. Κυρίως το γράμμα μίλησε για τα συναισθήματα, τις ανάγκες και τις επιθυμίες της Ελένης και το πόσο είχαν παραγκωνιστεί προκειμένου να είναι συνεπής στο ρόλο του φροντιστή.

Πορεία Περιστατικού – Πρόγνωση:

Η θεραπεία της Ελένης έδειξε να έχει ανοδική πορεία. Παρά την δυσκολία να επικεντρωθεί στον εαυτό της και να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της θεραπείας της, αντιμετώπισε επιτυχώς τις αρχικές της αμφιταλαντεύσεις και τις ενοχές που ένιωθε. Κορυφαία στιγμή στη θεραπεία της αποτέλεσε η συνειδητοποίηση ότι είχε εσωτερικεύσει ως γονική επιταγή τον ρόλο του φροντιστή. Όταν κατάλαβε ότι και με τον σύντροφο της δεν είχε μια ερωτική και ισότιμη σχέση, πόνεσε πολύ. Βρέθηκε σε μεγάλο δίλλημα για το τι θα έκανε. Είχαν αρχίσει μέσα της εκτός από την φωνή των γονιών της για το ηθικό χρέος της προσφοράς να υπάρχει και η δική της φωνή. Τα όνειρα και οι επιθυμίες της να προχωρήσει στη ζωή της και να κάνει οικογένεια. Αφού κατάλαβε ότι άφηνε τον σύ-

ντροφο της στο ασφαλές του οικογενειακό περιβάλλον, αποφάσισε να χωρίσουν και να φύγει για την Αθήνα. Εκεί, σε αντίθεση με το παρελθόν, άρχισε να οριοθετείται σε σχέση με τους γονείς της, βρήκε νέα δουλειά και νοίκιασε δικό της σπίτι. Στις τελευταίες συνεδρίες ανέφερε για μια καινούργια γνωριμία στη ζωή της.

Επίλογος:

Η Ελένη παρόλο που αρχικά δυσκολεύτηκε, κατάφερε να αναγνωρίσει την θέση που είχε στην πατρική της οικογένεια και να αναγνωρίσει τον ρόλο που φροντιστή που ένιωθε ότι έπρεπε να αναλαμβάνει σε όλες τις στενές προσωπικές της σχέσεις. Στη θέση της κυρίαρχης φωνής για παροχή φροντίδας στους άλλους, που είχε εσωτερικεύσει και αναδομήθηκε μέσω της αφηγηματικής προσέγγισης, άρχισαν να υπάρχουν νέες αφηγήσεις, όπως το να φροντιστεί η ίδια, να μάθει να ακούει τις επιθυμίες και τις ανάγκες της. Αφηγήσεις που της δημιουργούσαν ασφάλεια, εμπιστοσύνη και σιγουριά στη δημιουργία ισότιμων διαπροσωπικών σχέσεων.

ΠΡΑΚΤΙΚΟ
 ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ 7/20-05-2021

ΑΠΟΦΑΣΗ 65

ΘΕΜΑ 9 Αιτήσεις-Ανακοινώσεις-Αναφορές

- 1... Το Επιστημονικό Συμβούλιο αφού έλαβε υπόψη:
- α) την με αριθμ. πρωτ. 9879/10-05-2021 αίτηση της κ. Μουδάτσου Μαρίας, Επίκουρης Καθηγήτριας Κοινωνικής Εργασίας ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ., για έγκριση δημοσίευσης άρθρου με τίτλο: «Όταν η φροντίδα των 'σημαντικών άλλων' γίνεται υποχρέωση ζωής: Μια μελέτη περίπτωσης» με συγγραφείς την κ. Μαρία Μουδάτσου, Αρετή Σταυροπούλου και Σοφία Κουκούλη
 - β) την αριθμ. 3//3...//ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ 1/29-01-2020 σχετική προγενέστερη απόφαση του
 - γ) το συνημμένο άρθρο
 - δ) την έγκριση της Επιτροπής Έρευνας και Ποιότητας του Νοσοκομείου μας
 - ε) τη διαλογική συζήτηση

ομόφωνα αποφασίζει

Εισηγείται θετικά για την έγκριση δημοσίευσης άρθρου με τίτλο: «Όταν η φροντίδα των 'σημαντικών άλλων' γίνεται υποχρέωση ζωής: Μια μελέτη περίπτωσης», με συγγραφείς την κ. Μαρία Μουδάτσου, Αρετή Σταυροπούλου και Σοφία Κουκούλη, χωρίς οικονομική επιβάρυνση του Νοσοκομείου μας

Αφού συντάχθηκε το παραπάνω πρακτικό, υπογράφεται όπως ακολουθεί:

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

ΤΑΚΤΙΚΑ ΜΕΛΗ

ΦΟΥΚΑΡΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ
 ΚΟΚΚΙΝΑΚΗ ΜΑΡΙΑ
 ΛΑΓΟΥΔΙΑΝΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
 ΠΑΝΝΑΚΟΥΔΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ
 ΚΑΛΟΕΙΔΗ ΕΛΕΝΗ

ΠΑΝΤΟΥΒΑΚΗ ΑΝΝΑ
 ΣΠΥΡΙΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΑΒΒΑΣ

Ακριβές απόσπασμα από το πρακτικό

Η ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

ΜΕΛΙΣΣΟΥΧΤΡΑΚΗ ΙΩΑΝΝΑ

Βιβλιογραφία

- Androutsopoulou, A. & Bafiti, T. (2015). Qualitative criteria for coherence in narratives (QCCN) as an assessment and therapy guiding tool. Athens: Logo Psychis (ISSN on-line 2441-2778), No 2015/3.
- Androutsopoulou, A. (2003). Dear Patient: Three letters and an adoption story. In Ch. Katakis & A. Androutsopoulou (Eds), *With an Eraser and a Mirror: Nine Stories of Systemic Psychotherapy* (pp. 44-62). Athens: Ellinika Grammata.
- Androutsopoulou, A., Bafiti, T., Kalarritis, G. (2014). The enriched systemic perspective SANE-System Attachment Narrative Encephalon: Selected training guidelines for clinical practice. *Human Systems: The Journal of Therapy, Consultation and Training*, 25, 161 – 176.
- Androutsopoulou, A. (2013). The use of early recollections as a narrative aid in psychotherapy. *Counselling Psychology Quarterly*, 3-4, 313-329
- Androutsopoulou, A. (2005). Themes in nested stories: A case in family – oriented synthetic therapy. *Journal of Systemic Therapies*, 24 (2) 43 – 59
- Armoutier, E. M. (2013). Attachment supervisory style and caregiving in clinical supervisors. Ohio: Dissertation thesis, University of Akron.
- Black, D. W. Anderson, N. C. (2015). *Introduction to Psychiatry*. Athens: Parisianou.
- Bourassa, K. (2010). Compulsive caregiving: Emotional parentification in childhood and its association with romantic relationships in late adolescence and early adulthood. Virginia: Distinguished Major Thesis, University of Virginia.
- Bowlby, J. (1979). Attachment theory and its therapeutic implications. *Adolescent Psychiatry*, 6, 5–33.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1979). *The making & breaking of affectional bonds*. New York: Tavistock Publications.
- Collins, D. Jordan, C. Coleman, H. (2017). *Social work with family*. Athens: BHTA.
- Goldenberg, I. Goldenberg, H. (2005). *Family therapy*. Athens: Ellin.
- Conterberry, M. Gillath, O. (2012). *The Wiley-Blackwell Handbook of Couples and Family Relationships*. New Jersey: Blackwell Publishing Ltd
- Dallos, R. Vetere, A. (2014). Systemic therapy and attachment narratives: Attachment narrative therapy. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 19 (4), 496 -502
- Giannoukakou, C. (2017). Working papers series, working with attachment patterns to encourage a positive self – image: a pragmatic case study. Athens: Logo Psychis.
- Issari, P. Karayianni, T. (2013). Greek mothers' narratives of the construct of parental involvement. *The European Journal of Counselling Psychology*, 2(1), 17-32. doi:10.5964/ejcop.v2i1.3
- Kataki, X. (2010). *The tame serpent of God*. Athens: Ellinika Grammata.
- Kelly, G. A. (1991). *The psychology of personal constructs. A theory of personality*. London: Routledge.
- Lapsley, D. K. Varshney, N. M. Aalsma, M. (2000). Pathological attachment and attachment style in late adolescence. *Journal of Adolescence* 23, 137-155.
- Moudatsou, M. (2018). Fear of intimacy and loneliness as a product of trauma: Narrating repressed feelings and experiences. *Metalogos*, 3, 1-11.
- Macfie, J. Brumariu, L. E. Lyons-Ruth, K. (2015). Parent-child role-confusion: A critical review of an emergency concept. *Developmental Review*, 36, 34-57. doi:10.1016/j.dr.2015.01.002
- Madianos, M.G. (2019). The adventures of psychiatric reform in Greece: 1999–2019. *BJPsych International*, 17, 26–28.
- Meier, M. Martin, J. Bureau, J- F. Speedy, M. Levesque, C. Lafontaine, M- F. (2014). Psychometric properties of the mother and father compulsive caregiving scales: A brief measure of current young adult caregiving behaviours toward parents. *Attachment and Human Development*, <https://doi.org/10.1080/14616734.2013.870809>
- Nurwianti, F. Poerwandari, E. K. Ginanjar, A. S. (2018). The role of family strength on the relationship of parentification and delinquent behaviour in adolescents from poor families. In A. A. Ariyanto, H. Muluk, P. Newcombe, F. P. Piercy, E. K. Poerwandari, & S. H. R. Suradjiono (Eds.), *Diversity in unity: Perspectives from psychology and behavioral sciences* (p. 19–26). Routledge/Taylor & Francis Group
- Vulliez – Coady, L. Solheim, E. Nahum, J.P. Lyons – Ruth, K. (2016). Role-Confusion in Parent-Child Relationships: Assessing Mother's Representations and its Implications for Counselling and Psychotherapy Practice. *The European Journal of Counselling Psychology*, 4(2), 205–227, doi:10.5964/ejcop.v4i2.62
- West, M.L. (1991). Parentification of the child: A case study of Bowlby's compulsive care-giving attachment pattern. *American Journal of psychotherapy*, 45 (3) 425 – 431.
- Ziouvass, X. Kataki X. (2019). *Man the silent revolution*. Athens: Pataki.